

Українська історична та діалектна лексика. – К., 1985. – С.59.
¹⁵Петрушевский Ф.Ф. Цветовые ощущения древних и новых народов // Вестник изящных искусств. – СПб. – Т.7. – 1889. – Вып.4. – С.323.
¹⁶Алимпиева Р.В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы: На материале прилагательных-цветообозначений русского языка. – Л., 1966. – С.164. ¹⁷Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. – М., 1975. – С.75–177.
¹⁸Срезневский И.И. Материалы для Словаря древнерусского языка. – СПб, 1893-1903. – Т.І-ІІІ. ¹⁹Петрушевский Ф.Ф. Цветовые ощущения древних и новых народов // Вестник изящных искусств. – СПб. – Т.7. – 1889. – Вып.4. – С.323. ²⁰Залевская А.А. Некоторые проявления специфики языка и культуры испытуемых в материалах ассоциативных экспериментов // Этнопсихоллингвистика / Отв. ред. Ю.А. Сорокин. – М., 1988. – С.46.

Солодкіна Т.В., асп.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ПРАКТИКА 20-30 РР. ХХ СТ. І ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

У розвитку української термінографії І половини ХХ ст. можна чітко окреслити декілька етапів: 1) 1900-1905 рр. – фактично, зважаючи на історичні обставини, цей час є органічним продовженням попереднього ХІХ ст., коли через заборону української мови наукова робота провадилася майже виключно при Львівському НТШ, на східній же Україні розвідки мали етнографічне спрямування; 2) 1905-1918 рр. (з невеликою перервою на час І світової війни) – діяльність новоствореного Київського наукового товариства ім. Т. Шевченка (УНТ), численних гуртків при навчальних закладах Києва, Харкова, Чернігова, Одеси та ін. великих міст, спостерігається співпраця наукових осередків із державними структурами щодо підготовки словників; 3) 1918-1930 рр. – із заснуванням Української академії наук термінографічні процеси набирають обертів і отримують фахову підтримку як науковців окремих галузей, так і лінгвістів. Суспільний запит на мову із розгалуженими функціональними стилями став поштовхом до утворення спеціалізованої наукової термінознавчої установи; 4) починаючи з 1930 року – жорстке підпорядкування наукових досліджень соціальним потребам тоталітарної держави: встановлення пріоритету ідеологічної відповідності розробок, зміна методологічних засад у мовознавстві, зокрема термінографії.

Найбільш яскравим і плідним щодо результатів та різновекторних оцінок сучасників і нащадків видається третій період, який і став об'єктом нашого дослідження.

У 1919 році виникла ідея, об'єднавши досвід термінологічної праці та зусилля колективів Термінологічної комісії НТШ у Києві й Правописно-термінологічної комісії Історико-філологічного відділу Української академії наук, створити установу, метою діяльності якої було б “направляти процес розвитку української наукової мови”¹.

Такою установою став організований при Історико-філологічному відділі 30 травня 1921 року Інститут української наукової мови (ІУНМ). Широко накреслена в 1919 році мета з часом оформилася у більш конкретні завдання: “коли безперечною аксіомою стає формула, що добра наукова термінологія є ознака культурної дотягlosti народу, то для нас не меншу очевидність має формула обернена: розвиткові науки та її засвоєнню у великій мірі повинна сприяти наукова мова й наукова термінологія. Це й визначає ряд завдань ІУНМ в майбутньому”².

Тобто завдання ІУНМ, враховуючи кореляцію між станом розвитку наукового стилю і станом виробленості словників, безпосередньо полягало у такому: 1) вироблення наукової мови, її стандартизація й кодифікація; 2) практичне створення термінологічних словників (термінографія), оскільки наукова мова для відображення наукового апарату послуговується термінологією.

Час від 1918 до 1930 року, як уже було зазначено, по-різному оцінено мовознавцями. П. Горецький характеризує його як “підготовчий”, проте переважна частина доробку, як словників, так і теоретичних настанов термінографії, на його думку, не задовольняла вимог культурного життя і мала методологічні хиби: “націоналістичну обмеженість, ігнорування інтернаціональних лексичних елементів і слів, спільних із російською мовою, або заміна тих і других штучно утвореними, вигаданими словами або діалектизмами чи архаїзмами”³.

М. Жовтобрюх також негативно оцінює методологію діяльності термінологічних осередків, серед основних її недоліків називаючи недостатній фаховий рівень укладачів, а подекуди його відсутність; переконання, що створені на основі народної мови штучні терміни будуть легше засвоюватися широкими масами; і найголовніше – нерозуміння суттєвих відмінностей між літературною та живою народною мовою⁴.

Оцінка Ю. Шевельова⁵, Т. Панько⁶, З. Кузелі⁷ та фахівців⁸ загалом позитивна із застереженнями про те, що видруковані словники більшістю носили характер “проекту” і тому їх можна вважати лише проміжним етапом, а не остаточним результатом діяльності ІУНМ. У передмові до “Словника технічної термінології. Комунальне господарство (проект)” К. Туркала і В. Фаворського “Від технічного відділу І.У.Н.М.” було застережено: “Випускаючи серію словників з усіх галузей техніки, Технічний відділ ІУНМ звертає увагу користувачів на те, що з різних причин, а головне через потребу якнайшвидше дати можливість широким колам ознайомитися з українською технічною термінологією, словники доводиться складати нашвидку, одночасно виробляючи методику термінологічної роботи... З цих саме причин словники Відділу не можна вважати за остаточно оброблені й опоряджені. Це, на нашу думку, тільки попередні проекти, що вимагають дальшого розроблення та удосконалення”.

Для справжньої лінгвістичної оцінки праці ІУНМ в термінографії потрібен аналіз за критеріями лінгвістичними. Ці критерії мають враховувати відмінності між термінознавчими дослідженнями початку ХХ століття, де домінувала орієнтація на живомовні джерела, та його кінця, коли головним завданням є вироблення теоретичних засад української наукової мови⁹.

Окремих монографій, цілком присвячених проблемам термінографії української мови на цей час ще не було. Як справедливо зауважив М. Жовтобрюх, аналізуючи цей період, більшість праць була присвячена принципам укладання термінологічних словників¹⁰. Також на сторінках української преси широко обговорювалася правильність вживання окремих слів, у тому числі й термінів. Дослідження термінології окремої наукової галузі були поодинокими¹¹.

Свій погляд на ці проблеми ІУНМ висвітлював на сторінках “Вісника ІУНМ”. Серед науковців ІУНМ теоретиками в галузі термінографії можна вважати О. Янату, Т. Секунду, Я. Лепченка, Ф. Калиновича. У різні часи ними були висловлені думки щодо принципів формування української наукової мови та укладання словників. Ці вчені мали великий досвід термінологічної роботи ще за часів діяльності УНТ у Києві.

Першими теоретичними працями можна вважати дві статті загального змісту та інструкції до збирання термінологічного

матеріалу, підготовані 1918 року Природничою секцією Київського наукового товариства до друку в “Матеріалах до української природничої термінології”. На жаль, цей том загинув у друкарні, залишився тільки відбиток слівників фізичної термінології та ентомологічної номенклатури й “Інструкція до збирання термінологічного матеріалу”¹².

У зв’язку зі зміною статусу української мови (вона стала офіційною і державною) необхідно було донести наукові знання до якнайширших мас. Саме тому в термінологічній теорії і практиці ІУНМ була успадкована жорстка пуристична тенденція до творення термінів виключно на основі народнорозмовної мови, що виникла ще серед науковців УНТ. Таким чином мало бути полегшене засвоєння наукових термінів, а разом із ними понять і самої суті науки, поскільки терміни, створені на основі інтернаціональної мали затемнену внутрішню форму, передбачали попереднє вивчення класичних та основних європейських мов або хоча б їх основ.

На початок ХХ століття склалися два напрямки пуризму в українській мові: *романтизм історичний* та *романтизм етнографічний*. Перший обстоював відновлення термінології доби козацької держави ХVІІ століття (в галузях управління державним апаратом та військом, зокрема), другий пропонував створювати термінологію на базі діалектів і нових значень слів сучасної мови.

1917 року проф. О.А. Яната, відомий ботанік, голова природничого відділу ІУНМ, що працював тоді в Правописно-термінологічній комісії Київського наукового товариства, запропонував розгорнути широке збирання термінологічних матеріалів у народі, тобто на селі. У своїй статті “Негайна справа в розвитку української науки й школи”, надрукованій у журналі “Промінь” О. Яната говорить про неминучу еволюцію української школи та науки й потребу негайного вироблення української наукової мови. Для цього, вважав він, треба передусім “вибирати з гущі народної мови всі ті назви, вирази, терміни, які мають відношення до тої чи тої галузі знання” і тільки потім удаватися до “літературного матеріалу. Тільки уявивши собі в повній мірі, яка вже єсть у нашого народу наукова мова, науковий діяч зможе доповнювати її власними штучними термінами та назвами”¹³.

М. Грушевський, який очолював соціально-економічний відділ ІУНМ¹⁴, також виступивши 1917 року в “Промені”, не погодився з цією пропозицією. По-перше, термінологія потрібна

негайно, і тому доцільніше користуватись тим, що вже існує, по-друге, він вважав за неможливе утворення наукової мови виключно на основі народної¹⁵. Присвятивши мовним питанням низку статей у газеті “Рада”, М. Грушевський підкреслював: “У інтелігента не повинно бути місця для локальних провінціальних капризів. [...] Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо голови ані собі, ані людям надмірним перфекціоналізмом”¹⁶. Його підтримав письменник В. Самійленко, який пізніше став членом філологічної комісії ІУНМ¹⁷: “Принципу крайнього етнографізму, може, єдино правильного в середині XIX віку, ми тепер повинні зректися і чергове завдання бачити у використанні зібраного вже, приготованого, виробленого до творчої роботи над шкільною і популярною літературою”¹⁸.

Теоретичні настанови ІУНМ підтримувалися багатьма виступами в пресі¹⁹.

Серед фахівців ІУНМ сформувалися два погляди на те, які джерела термінотворення мають стати пріоритетними. Таким чином, існувало й дві основні тенденції в доборі термінів у спеціальні словники. У словникарстві першої третини XX століття, як наслідок політики українізації, існувала тенденція до компромісу між мовою села і мовою нової інтелігенції. Вона також поєднувала елементи західних і східних регіонів. Нове ставлення до західних елементів (у XIX та на початку XX століття проти них різко виступали східні письменники та мовознавці, зокрема І. Нечуй-Левицький) виявилось також у налагодженні зв'язків між західними та східними вченими.

У перші роки діяльності ІУНМ, після відновлення співпраці між Львівським НТШ та українськими науковими установами східної України, проекти термінологічних словників, як правило, надсилалися до Львова для пререгляду та узгодження. Дані, зібрані діалектологічними експедиціями, знайдені у давніших записах, записи, зроблені штатними та позаштатними співробітниками, стали основою Центральної картотеки ІУНМ. “Українська народна думка, яка вона виражена в мові, має в собі багато матеріалу для абстрагування, і це б для літературної мови слід використати; вона має в собі багато фразеологічних зворотів, що їх можна й науковій мові прикласти, замість кувати нові й штучні”, — писала штатний філолог ІУНМ Олена Курило у своїй праці “Уваги до сучасної української літературної мови”²⁰.

Прагнення до вилучення слів і елементів, що сприймаються не як українські, було характерне також для акад. А.Ю. Кримського, акад. Є. Тимченка, М. Гладкого, С. Смеричинського. Ця група вчених отримала умовну назву “*крайніх пуристів*” або “*київської школи*” через їх зосередженість у Києві. У західній Україні активно виступали на підтримку “крайніх пуристів” проф. І. Огієнко в журналі “Рідне слово” та інших виданнях²¹, а також проф. В. Сімович²².

“Інститут Української Наукової Мови, — писав Я. Лепченко, — дбає про те, щоб наблизити наукову мову до звичайної живої мови народу, щоб наукова фраза, науковий термін чи назва самою своєю формою, своїм словотвором були зрозумілі й близькі народові, народній мові”²³.

Вплив крайніх пуристів сильно позначився на термінологічних словниках таким чином, що крім добору слів, із народної мови рекомендувалося брати синтаксичні конструкції, відкидаючи форми і конструкції не притаманні розмовній мові (наприклад, активні дісприкметники та віддієслівні іменники).

Представники другого напрямку, — “*помірковані пуристи*” або “*харківська школа*”, — були не такими категоричними і обстоювали синкретизм народної і книжної мов з елементами селянськими та урбаністичними паралельно з усуненням російських слів та заміною їх українськими. Для цієї групи вчених було характерне чітке розмежування стилів літературної мови й жанрів, чого не брали до уваги “крайні пуристи”. Харківську школу презентували О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило в своїх пізніх працях. Погляди В. Ганцова та А. Ніковського були близькими до цієї групи.

М. Сумцов у своїй праці “Начерк розвитку української літературної мови” (Харків, 1918) накреслив ширшу програму творення науково-технічної термінології. Вчений звертає увагу на такі моменти: “1) дещо треба залишити без перекладу, бо немає потреби перекладати слова, які мають міжнародне значення і скрізь вживаються однаково; 2) дещо взяти з галицької мови; 3) придумати деякі нові терміни; 4) використати мову фольклорних творів та давніх українських письменників, аж до Климентія Зиновієва включно”. У програмі М. Сумцова вже майже не фігурує народна розмовна мова як джерело для науково-технічної термінології²⁴.

Григорій Холодний, фактичний керівник Інституту в 1924-1928 рр., підкреслював, що завдання ІУНМ полягає в

якнайповнішому використанні термінології неслов'янських і слов'янських народів (польського, сербського, чеського та інших), але за умов обережного добору запозичень. “Пам'ятаючи, що чуже слово потрібне тоді, коли воно дає зовсім нове поняття, або хоч відтінок поняття, і навпаки, тільки вражає, коли його можна замінити на добре своє, Інститут, нормуючи наукову мову, має звертати надалі пильну увагу на звільнення її від обтяження саме непотрібними чужими словами, що надзвичайно ускладнюють засвоєння наукових понять”²⁵.

Керівник технічного відділу ІУНМ Т. Секунда зазначав: “За теперішньої диференціації технічних наук самих народних технічних слів не вистачить, щоб укласти технічну термінологію”. Для широкого вжитку поряд з українськими словами він рекомендує використовувати інтернаціональні слова та іншомовні²⁶.

Помірковані пуристи вважали можливим поєднання народних елементів з уже українізованими європейськими на всіх рівнях мови.

Принцип творення нових термінів визначався різними комісіями і окремими авторами словників довільно, що зумовило появу цілої низки штучних термінів. Саме це явище викликало різку критику, яка з часом втратила суто мовознавчий характер і набула рис ідеологічних.

У процесі діяльності ІУНМ поступово, відповідно до практичних потреб, формувалися допоміжні структурні підрозділи — центральна картотека та бюро народних матеріалів, філологічна, методологічна, редакційна й арбітражна комісії, — якими вироблялись теоретичні засади української наукової мови.

На засіданнях методологічної комісії були зачитані й обговорені доповіді на такі, зокрема, теми: означення поняття “термін”; система укладання загальних і спеціальних словників; дослідження мовних тенденцій у словниках ІУНМ; визначення стадій, що має проходити кожний словник у своєму опрацюванні; особливості термінологічних словників тлумачного типу; національні та інтернаціональні моменти в термінології. Ці проблеми були найактуальнішими, і саме вони порушувались в теоретичних розробках ІУНМ.

Під час безпосередньої роботи над словниками були сформовані такі основні вимоги до термінів: системність; короткість терміна; ясність, точність; продуктивність словотвірної моделі; продуктивність словотвірної моделі; відповідність нормам

літературної мови (орфоепічним і орфографічним). Вимоги до термінів не мали загально визнаного характеру, а були вироблені окремими підрозділами.

Зокрема, Т. Секунда виділяє такі, на його думку суттєві, вимоги до термінології: “1) легко зрозуміла, цебто вже самий звук кожного терміна мусить давати певне поняття про те, що даний термін означає; 2) точна своєю суттю, цебто даний термін має точно відповідати суті речі чи наукового об’єкту, цим терміном означеного; 3) недвозначна, цебто з кожним терміном має бути зв’язане тільки одне значення; 4) гнучка, цебто кожен термін має давати змогу легко творити від нього похідні терміни; 5) доброзвучна”²⁷.

Державна комісія для впорядкування правопису виробила суперечливі вимоги: з одного боку, заперечивши можливість вживання синонімічних термінів, з другого, дозволили вживати поряд український та іншомовний (латинський чи інтернаціональний) термін, коли жодний не є загальноприйнятим, традиційні терміни-дублети залишити обидва. Окремо зазначено про припустимість тільки одного варіанту наголосу²⁸. М. Любинський, аналізуючи “Проект елементарної граматичної термінології”, поданий Державною комісією, зауважує, що це принципи організаційні, а не наукові.

Філологічною секцією ІУНМ (голова Є. Тимченко) були вироблені такі вимоги: 1) вживання латинського терміна можливе в науковому тексті завжди, в навчальному лише при відсутності українського відповідника; 2) переклад іншомовного терміна має відповідати змісту поняття й бути виконаним засобами української мови безпосередньо з мови-першоджерела, а не мови-посередника; 3) терміни повинні мати однотипні словотвірні моделі; 4) відповідність форми змісту поняття і “прозорість” його плану вираження; 5) при декількох варіантах терміна віддавати перевагу традиційному та вживаному в школі²⁹.

Мовознавець О. Матвієнко, коментуючи методологічні засади термінографії в ІУНМ, висуває такі вимоги до термінів: 1) точність; 2) зрозумілість; 3) перспектива терміна (тобто, його здатність утворювати похідні, увійти в систему, стати традиційним); 4) ошадливість звукових жестів³⁰.

Відбір словникового матеріалу, його обробка, укладання словника, узгодження та підготовка до друку провадилися різними

підрозділами ІУНМ. Згодом були вироблені такі етапи створення термінологічного словника:

1) моделювання логіко-понятійної схеми науки;
2) повна систематизація наявних у науці термінів та виявлення невідповідностей серед них (цю функцію виконували за допомогою мережі кореспондентів по всій Україні бюро народних матеріалів та центральна картотека ІУНМ);

3) уніфікація термінів на двох рівнях: а) лексико-семантичному – відповідність між змістом терміна і змістом поняття; б) словотвірному – утворення однотипних термінів за зразком певної словотвірної моделі. Словотвірний аспект наукової мови окремо вивчала філологічна комісія, до складу якої серед інших входили Євген Тимченко, Олена Курило, Микола Гладкий. Зокрема розглядалися питання словотвору прикметників та іменників, добору українських відповідників до російських формантів *-альний, -тельний*, різні типи утворення віддієслівних іменників: безсуфіксних, із суфіксами *-к-(а)* та *-нн-(я)*, складених іменників та їх творення, збірних іменників, їх словотвору та значення, наголосу в українській мові. Окремо обговорювалась тенденція до фемінізації запозичених іменників (*метод-метода, аналіз-аналіза* і под.). Свої погляди на ці проблеми мовознаці висловлювали також на сторінках “Збірника секції граматики української мови”³¹;

4) стандартизація відповідно до вироблених вимог. Цей погоджувальний етап реалізовувався в роботі арбітражної комісії.

Більшість українських науковців (Б. Ткаченко, Є. Тимченко, О. Матвієнко, Т. Секунда та ін.) наполягали на тому, щоб словники не містили багатоваріантних перекладів (синонімія не є бажаною в термінології), або ці варіанти були стилістично марковані; обов’язково було вказане джерело походження терміна та приклад його вживання.

Розвитку термінографічної роботи в стінах ІУНМ надавали цілеспрямованого характеру. Оскільки загальні функції термінографії – *систематизаційна*, тобто фіксація, систематизація і кодифікація термінів певної галузі наук; *довідкова* — навіть фахові словники можуть бути використані широким колом людей, що цікавляться певною наукою, і *навчальна* – спеціальні словники, призначені також для засвоєння наукових знань під час навчання і мають бути укладені з урахуванням навчальних програм, – відповідали найнагальнішим потребам суспільства: підвищення рівня освіченості, широка

культурно-масова робота, високі темпи розвитку економіки, а тому й науки, у зв'язку з цим зросли запити користувачів.

Відповідно до виконуваної ними соціальної функції підготовані ІУНМ спеціальні словники можна поділити на суто наукові (наприклад: Булда С. Словник будівельної термінології. (Проект). – Х.-К., 1930; Горецький П. Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування. (Проект). – К., 1928; Зенкевич С. Словник хімічної номенклатури. Неорганічна хімія. (Проект). – Х., 1928), довідково-енциклопедичні (Гімнастична термінологія з додатком словника. – К., 1939; Дорошенко, Станіславський, Страшкевич. Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. (Проект). – К., 1930; Проект словника медичної термінології. – Х., Рад. школа, 1931; Паночіні С. Словник біологічної термінології. – Х., Рад. школа, 1931 (Серія практичних словників); Сабалдир П. Практичний словник сільськогосподарської термінології. – Х., 1931 та ін.) та навчальні (Діденко О. Практичний російсько-український словник математичної термінології для учнів трудшкіл, профшкіл та студентів. – Запоріжжя, 1921; Російсько-український словник анатомо-фізіологічної термінології для середньої школи. – Х., 1934 та словники тієї ж серії, підготовані за матеріалами ІУНМ словники для середньої та початкової школи з біології, ботаніки, географії, математики, фізики, хімії, загальний із природничих наук).

За функціональним призначенням усі спеціальні словники можна поділити на дві групи: а) *перекладні* (дво- або багатомовні) та б) *тлумачні* (ті, що подають дефініції термінів певної науки). Фахівцями ІУНМ підготовані: (а) Корчак-Чепурківський О. Номенклатура хвороб. Латино-українські назви хвороб та покажчик до них. – К., 1927; “Nomina Anatomica Ucrainica”. Анатомічні назви, прийняті в Базелі на ІХ зборах анатомічного товариства, перекладені на українську мову. – К., 1925; Секунда Т. Німецько-український словник термінів з обсягу механіки з українськими та російськими покажчиками. – К., 1925).

Тлумачні словники як тип не засвідчені. На засіданнях методологічної комісії ІУНМ вироблялись засади їх створення. Матеріалом для їх укладання могли слугувати крім того статті практичного спрямування. Вони розглядали термінологію окремих галузей науки, фіксували терміни, систематизували їх за галузями. Розвідки В. Юрківського подають тлумачення понад 90 термінів

рибальства, З. Веселовської – термінології рослинництва та ткацтва, Я. Миколаєнка – близько 90 термінів річкового сплаву, Г. Коваленка-Коломацького – виробництва ложок, Д. Багалія – термінів адміністративно-територіального поділу³².

За обсягом висвітлених наукових знань, відображених у словнику, можна виділити такі види словників: *загальнонаукові* та *загальнотехнічні; галузеві; вузькоспеціальні*.

Принцип розташування слів у реєстрі словника був дискусійним питанням. Можливі такі варіанти як *алфавітний*, *алфавітно-гніздовий* (терміни розташовані таким чином, що за алфавітом подається у складених термінах головне слово, а до нього усі можливі композиційні варіанти), *ідеографічний* (складений з урахуванням логіки понять науки).

Найбільш поширеним у словниках ІУНМ був алфавітний тип (наприклад, Абетка до номенклатури вантажу. Частина 2. — К., 1929), проте відзначались переваги саме ідеографічного розташування термінів. М. Любинський, член філологічної секції ІУНМ, аналізуючи “Проект елементарної граматичної термінології” відзначає як хибу російсько-української частини “розклад матеріалу за абеткою, а не за змістом, великими гніздами”. Така система, на його думку, можлива у словнику, не призначеному для фахівців, для яких алфавітний принцип лише ускладнює роботу. Можна зробити висновок, що алфавітна система більш прийнятна для довідково-енциклопедичного та навчального типів словників, для спеціальних кориснішою видається ідеографічна або алфавітно-гніздова.

Таким чином основні тенденції в термінознавстві початку ХХ ст. (20-30 рр.) визначались відповідями на питання, по-перше, визначення джерел формування (власномовні чи інтернаціональні елементи) і поповнення (вже існуючі слова власної мови, новотвори, запозичення, семантичні зміщення у власномовних словах) термінології, по-друге, ставлення до запозичень, серед яких вирізняли інтернаціоналізми та чужомовні терміни. Також суттєвим є узусний фактор. Вибір варіанта терміна може залежати від стильового жанру – суто науковий, навчальний чи науково-популярний текст. Оцінка діяльності ІУНМ щодо сприяння його розвитку системи української літературної мови та її нормуванню, виробленню рис окремих стилів (наукового та офіційно-ділового, зокрема), теоретичних засад термінографії та безпосередньо

термінографічної практики матиме об'єктивний характер і відображатиме місце Інституту в історії українського мовознавства.

В ІУНМ пропагували формування української наукової мови із термінологією на основі національної мови. У процесі вироблення наукової мови переглядалася вже існуюча термінологія, яка зазнала впливів із боку різних мов, – німецької, польської, класичних, але переважно російської. Тому доля кожного терміна залежала від його походження – бо насправді не всі терміни, запозичені з російської мови, є інтернаціоналізмами. На цьому, власне, й наголошували у своїх статтях науковці ІУНМ, і саме це викликало нищівну критику Н. Кагановича, Г. Ткаченка, О. Фінкеля і багатьох інших³³. Провадився аналіз кожного окремого терміна, якщо він відповідав визначенню інтернаціоналізма, тобто вживався в такій самій формі та з тим же значенням ще у декількох європейських мовах³⁴, пропонували його залишити. Якщо не було терміна на позначення поняття або це було невіддале запозичення, спочатку добирали слово з народної мови зі схожим змістом або надавали існуючому слову нового значення. У разі відсутності необхідного слова вдавались до творення нового терміна засобами української мови. Така тенденція має на меті дати терміну прозору внутрішню форму для більш легкого його опанування і базується на вченні О. Потєбні про внутрішню форму, тобто має лінгвістичне підґрунтя. Національні словотвірні форманти вже передають елементи дефініції і тим сприяють розумінню та засвоєнню терміна. На нашу думку, такий термін не міг стати “приблизним” і “орієнтованим на здогадку” (за виразом О. Фінкеля)³⁵. Наукова мова є мета-мовою, тобто має умовний характер, й термін є терміном, лише коли вжитий у своєму прямому значенні. Таким чином, термін, закріплений за певним поняттям із конкретною дефініцією, буде асоціюватись у науковому тексті саме з цим науковим поняттям, а не попереднім значенням.

Варто зазначити, що крайній пуризм і більш м'які його форми (харківська школа), як-от обмеження на нові запозичення, особливо у науковій мові, є закономірним явищем для певного історичного періоду розвитку літературної мови взагалі й літературної мови як мови нації. Такий пуризм був властивий іншим європейським мовам раніше – наприклад, польській, чеській, італійській, німецькій, де спостерігається й зараз³⁶. На нашу думку, орієнтована на народну основу термінологія може бути оцінена по-різному. Вона прийнятна і важлива для розвитку системи мови на етапі становлення її

літературної форми, зокрема у нормуванні та процесі вироблення основ наукової мови. З часом у науковій мові формується паритет між новими власними та запозиченими мовними одиницями (великою мірою на це впливає екстралінгвістичний фактор світової інтеграції та інформатизації).

Орієнтація на народномовну основу, крім того, має в українському термінознавстві традиційний характер (Левченко М.-Максимович М.-Верхратський І.-Курило О.), хоча є їй протилежна думка (Самійленко В.-Грушевський М.-Єфремов С.-Синявський О.). Цей подвійний стандарт –пуризм та поєднання власних і запозичених елементів, що спостерігається протягом всього часу від початків становлення нової української літературної мови до кінця ХХ ст., мабуть доводить зайвий раз, що розвиток мови — це діалектичний процес і його неможливо свідомо обмежити.

¹ Холодний Гр. Стан та перспективи наукової роботи Інституту наук. мови. (Доповідь керівника ІУНМ Гр. Холодного Раді Академії 5-го листоп. 1928 р.) – К., 1928. – С. 3. ² Там само. - С. 11. ³Горецький П.Й. Історія української лексикографії. – К., 1963. - С. 171. ⁴Жовтобрюх М.А. Нарис історії українського радянського мовознавства. (1918-1941). – К., 1991. - С. 113, 119. ⁵Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. (1900-1941). Стан і статус. — Без м. в., Сучасність, 1987. - С. 169. ⁶Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів, 1994. – С. 11-121. ⁷Енциклопедія українознавства. /За заг. ред. проф., д-ра Володимира Кубійовича і проф., д-ра Зенона Кузелі/. — В 2-х т. — Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. — Ст. 324-327. Лексикологія. ⁸Ярема С. Становлення та деякі мовні аспекти української науково-технічної термінології. // Фізико-хімічна механіка матеріалів. – № 4. – 1994.- С. 114-125. ⁹Симоненко Л. Роль Національної Академії наук у розбудові української наукової термінології // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. /Ред. кол.: Симоненко (відп. ред.) та ін./ – К., 1998. – Ст. 5-9. ¹⁰Жовтобрюх М.А. Знач. праця. - С. 106. ¹¹Там же. - С. 106-107. ¹²Холодний Гр. До організації термінологічної справи на Україні // Вісник ІУНМ. – 1928. – Вип. 1. – С.16. ¹³Яната О. Негайна справа в розвитку української науки й школи // Промінь. — 1917. — С.7-8. ¹⁴Савченко Ф. Інститут української наукової мови Української академії наук. – ІР НБУВ, ф. X, спр. 18068. – Додаток. С. 2. ¹⁵Шевельов Ю. Знач. праця. - С. 99-100. ¹⁶Сумцов М. Начерк розвитку української літературної мови. — Харків, 1918. - С. 15. ¹⁷ІР НБУВ, ф. 196, спр. 26. ¹⁸Самійленко В. Твори: В 2 т. - К., 1958. - Т. 2. - С. 372. ¹⁹Жовтобрюх М. Знач. праця. - С. 108-111. ²⁰Шевельов Ю. Знач. праця. - С. 164. ²¹Огієнко І. Інститут Української Наукової Мови в

Києві. // Рідна мова. – 1933. — Ч. 2. ²²Сімович В. На теми мови. — Прага-Берлін, 1924. - С. 3-4. ²³Лепченко Я. За якими принципами укладає тепер ІУНМ українську природничу номенклатуру // Вісник ІУНМ. – 1928. – Вип.1. – С. 26. ²⁴Сумцов М. Зазнач. праця. - С. 13. ²⁵Холодний Гр. Стан та перспективи наукової роботи Інституту наук. мови. (Доповідь керівника ІУНМ Гр. Холодного Раді Академії 5-го листоп. 1928 р.) – К., 1928. – С. 12. ²⁶Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології // Вісник ІУНМ. – 1930. – Вип. 2. – С. 17. ²⁷Там само. - С. 15. ²⁸Любинський М. Уваги до проекту елементарної граматичної термінології комісії для впорядкування українського правопису // Вісник ІУНМ. – 1928. Вип. 1. – С. 30. ²⁹ Там само. - С. 31. ³⁰ Матвієнко О. Стилїстичні паралелі. (Проти пуризму). – Х., 1932. - С. 29-30. ³¹Збірник секції граматики української мови / Редактор О. Курило. (НДІ мовознавства ВУАН). — Кн. 1. — Київ, 1930 ³² Жовтобрюх М. Зазнач. Праця. - С. 106-108. ³³ Каганович Н. Про українські словники // Прапор марксизму. – 1930. – № 3. – С. 123-126; Фінкель О.М. Термінологічне шкідництво і його теоретичне коріння // Мовознавство. – 1934. – №2. – С. 63-81; Ткаченко Г. Перебудувати мовознавчу роботу ВУАН (до організації при АН н.-д. Інституту мовознавства) // Вісті ВУАН. – 1930. – №4. – С. 11-20. ³⁴ Секунда Т. Зазнач. праця. - С. 12. ³⁵ Фінкель О. Зазнач. праця. - С. 74. ³⁶ Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. — Варшава, 1936. - С. 71-73.